

VODIČ ZA SPROVOĐENJE
STOMATOLOŠKIH INTERVENCIJA
ZA VRIJEME TRAJANJA
PANDEMIJE COVID-19

Izdavač:

Komora doktora stomatologije Republike Srpske

Vodič pripremili:

Komora doktora stomatologije Republike Srpske

Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Medicinski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Autori:

prof. dr Nikola Stojanović, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

doc. dr Jelena Krunić, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

doc. dr Irena Mladenović, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

dr Saša Dabić, Komora doktora stomatologije Republike Srpske

prof. dr Smiljka Cicmil, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

doc. dr Slava Sukara, Medicinski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

doc. dr Radmila Arbutina, Medicinski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

doc. dr Nataša Trtić, Medicinski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

prof. dr Biljana Mijović, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

doc. dr Srđan Mašić, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

dr Jelena Petković Tešanović, Komora doktora stomatologije Republike Srpske

Recenzenti:

prof. dr Dejan Bokonjić, Medicinski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

prof. dr Ranko Škrbić, Medicinski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Lektor:

Ana Simović

Banja Luka/Foča, april 2020. godine

Predgovor

Bolest izazvana novim virusom korona (COVID-19) predstavlja ozbiljan zdravstveni problem. Imajući u vidu način prenošenja virusa SARS-CoV-2, pružanje stomatoloških usluga nosi sa sobom izvjestan rizik od COVID-19 infekcije. Vodič za sprovođenje stomatoloških intervencija za vrijeme trajanja pandemije COVID-19 donosen je sa ciljem da prenese najnovije preporuke relevantnih evropskih i svjetskih udruženja o načinima i uslovima sprovođenja stomatoloških zahvata u periodu trajanja rizika od COVID-19 infekcije. Dijeljenje ovih znanja i iskustava najvećih stručnjaka i naučnika su najbolji instrument u kontroli i borbi od infekcije. Ovaj vodič nije standard ili protokol već sadrži preporuke, kao i opise obaveznih sigurnosnih i zdravstvenih mjera. Ove preporuke su po svojoj prirodi savjetodavne i imaju za cilj da pomognu zaposlenima u pružanju stomatoloških usluga u bezbjednim uslovima. Prilikom obavljanja stomatološke djelatnosti, obavezno je pridržavati se standarda i propisa koji su izdati od strane Vlade Republike Srpske, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i Instituta za javno zdravstvo Republike Srpske. Poslodavci su dužni zaposlenima u stomatološkoj djelatnosti pružiti uslove za rad bez opasnosti od nastanka bolesti ili smrti izazvanih poznatim faktorom rizika.

Preporuke navedene u ovom Vodiču su podložne promjenama i usklađivaće se prema najnovijim instrukcijama.

Uvod

Šta je COVID-19?

Epidemija bolesti izazvana virusom korona (COVID-19) započela je u Vuhanu (Kina) u decembru 2019. godine i danas predstavlja ozbiljan zdravstveni problem. Svjetska zdravstvena organizacija je 11.3.2020. godine proglasila globalnu pandemiju COVID-19. Novi virus korona spada u grupu RNA virusa poznatih kao *Coronaviridae* i nazvan je SARS-CoV-2 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 – teški akutni respiratorni sindrom izazvan virusom korona 2). Nosioци virusa su životinje i sličan je SARS-CoV (2002) u oko 80% virusne sekvence.

Način prenošenja

Prema dosadašnjim saznanjima, infekcija COVID-19 je započela prenošenjem virusa sa životinje na čovjeka, a zatim je nastavljeno prenošenje sa čovjeka na čovjeka. Smatra se da je glavni put prenošenja kapljično (pri kihanju ili kašljanju) ili kontaktom. SARS-CoV-2 se zadržava na površinama od nekoliko sati do nekoliko dana, zavisno od vrste površine, vlažnosti i temperature okoline. Stoga je dezinfekcija površina i često pranje ruku od posebnog značaja. SARS-CoV-2 se nalazi u pljuvački i fecesu.

Izvor infekcije

Pacijenti sa simptomima COVID-19 predstavljaju glavne prenosiocе bolesti. Pokazano je da su nosioци SARS-CoV-2 i asimptomatski pacijenti, kao i pacijenti u toku inkubacionog perioda oko dva dana pred pojavu simptoma. Ta činjenica otežava kontrolu SARS-CoV-2, jer je teško identifikovati i izolovati pacijente na vrijeme.

Inkubacioni period

Inkubacioni period COVID-19 prosječno traje 1-14 dana, ali u nekim slučajevima i do 28 dana.

Simptomatologija

Najveći broj pacijenata (80%) ima blagu kliničku sliku koja često podsjeća na sezonski grip. Temperatura i kašalj su najčešći simptomi, a neki pacijenti imaju poteškoće sa disanjem, osjećaj umora i druge atipične simptome, bol u mišićima, konfuziju, glavobolju, upalu grla, dijareju i povraćanje, što povećava broj nedijagnostikovanih slučajeva. Karakterističan znak ove infekcije je gubitak čula mirisa i okusa. Težu kliničku sliku karakterišu simptomi tipični za pneumoniju ili akutni respiratorni sindrom. Stariji i pacijenti sa komorbiditetima (dijabetes, hipertenzija, kardiovaskularne bolesti i dr.) se povezuju sa lošijom prognozom bolesti. Oko 4% pacijenata završava u intenzivnoj njezi, a polovina od njih završava sa smrtnim ishodom.

Dijagnoza i terapija oboljenja

Dijagnoza COVID-19 se postavlja na osnovu epidemioloških podataka, kliničkih simptoma, radioloških nalaza i laboratorijskih testova. Za sada je dijagnostika putem PCR najpouzdanija. Do danas ne postoji usvojen protokol za liječenje COVID-19. Stoga je važno je da se kontrolišu izvori infekcije i primjenjuju preventivne mjere da bi se smanjio rizik od transmisije. Takođe, rana dijagnoza oboljenja, izolacija i liječenje pacijenata su od velike važnosti.

Stomatologija i COVID-19

Stomatolozi predstavljaju posebno rizičnu grupu za obolijevanje, ali i prenošenje bolesti izazvane SARS-CoV-2. Taj rizik se povezuje za specifičnu prirodu stomatoloških intervencija, koja uključuje komunikaciju licem-u-lice, korišćenje oštih instrumenata i veliku izloženost pljuvački, krvi i drugim oralnim tečnostima pacijenta. Infekcija sa oboljelog pacijenta na stomatologa se može prenijeti inhalacijom virusa prisutnog u vazduhu, tokom razgovora ili kašljanja na kratkoj udaljenosti od stomatologa (kapljično ili preko aerosola na konjunktive, nazalnu i oralnu sluzokožu stomatologa) ukoliko pacijent ne nosi zaštitnu masku, direktnim kontaktom sa krvlju ili oralnim tečnostima pacijenta i indirektno, preko kontaminiranih instrumenata/površina.

PRIJE STOMATOLOŠKE INTERVENCIJE

1. Priprema stomatološkog tima

1. Zaposleni u stomatološkoj ambulanti sa simptomima koji podsjećaju na sezonski grip (povišena temperatura sa kašljem ili bolom u grlu, bol u mišićima) ne bi trebalo da rade.
2. Zaposlenici koji su starije životne dobi, oni sa hroničnim oboljenjima ili imunokompromitovane osobe, kao i u toku trudnoće imaju veći rizik od obolijevanja u slučaju kontakta sa COVID-19 pozitivnim osobama, te prioritet u pružanju usluga treba dati osoblju koje ne pripada ovim kategorijama.
3. Svi članovi tima treba stalno da prate pojavu respiratornih simptoma i provjeravaju tjelesnu temperaturu dva puta dnevno.
4. U stomatološkoj ambulanti svi članovi tima **obavezni su da koriste ličnu zaštitnu opremu (LZO)**. Obaveznu LZO za članove stomatološkog tima čine:
  - a. radna uniforma;
  - b. partikularna maska FFP2 ili FFP3;
  - c. vizir koji pokriva prednju i bočnu stranu lica;
  - d. lateks/nitrilne rukavice za jednokratnu upotrebu.
5. Preporučuje se korišćenje zaštitnog mantila za jednokratnu ili višekratnu upotrebu, hirurške kape za jednokratnu upotrebu i zaštite za radnu obuću za jednokratnu upotrebu.

Napomena: Korišćenje LZO nije dovoljno za sprečavanje infekcije virusom SARS-CoV-2, a sama LZO može predstavljati izvor infekcije kod nepravilne upotrebe. Od velike je važnosti pravilna upotreba, standardizovani redoslijed i uvježbanost osoblja pri njenom stavljanju i skidanju (Prilog). Potrebno je voditi računa o zalihama LZO, a ukoliko je nije moguće nabaviti, potrebno je obratiti se Komori doktora stomatologije Republike Srpske.

2. Priprema čekaonice

1. Na ulaznim vratima ambulante postaviti vizuelna uputstva (natpise, plakate) o načinu zakazivanja pacijenata i ponašanju pacijenta prilikom ulaska i boravka u stomatološkoj ambulanti (primjer u Prilogu).
2. Iz čekaonice ukloniti časopise, ukrase i druge suvišne objekte/predmete koji mogu biti dodirivani od pacijenata, a koje je teško dezinfikovati.
3. Objezbijediti da su stolice u čekaonici razmaknute na udaljenosti od 2 metra.
4. Osigurati da se u čekaonici nalazi **što manje pacijenata**. Pacijent treba da dođe tačno na vrijeme, po mogućnosti ne ranije od vremena kada je zakazan, čime se smanjuje vrijeme provedeno u čekaonici. Voditi računa da ne dođe do preklapanja termina pacijenata.
5. Na ulazu, u čekaonici ili šalteru/recepciji obezbijediti sredstvo za dezinfekciju ruku na bazi alkohola (60-95%), maramice i kante za odlaganje.

3. Zakazivanje i skrining pacijenta

1. Putem sredstava javnog oglašavanja (internet stranica ambulante, Facebook/Instagram stranica ambulante) pružiti informacije pacijentima da dolazak u stomatološku ambulantu nije moguć bez prethodnog zakazivanja, a sve u svrhu pripreme pacijenta za dolazak u ambulantu.
2. **Obavezno je zakazivanje pacijenta putem telefona ili elektronski.** Prije zakazivanja obavezno se sprovodi **skrining** da se utvrdi da li je riječ o pacijentu koji je COVID-19 pozitivan. Najvažnija pitanja prilikom skrininga su:
  - a. Da li ste u posljednjih 14 dana imali kontakt sa osobama koje su COVID-19 pozitivne?
  - b. Da li ste u posljednjih 14 dana imali kontakt sa osobama koje su u izolaciji ili karantinu zbog COVID-19?
  - c. Da li ste u posljednjih 14 dana imali povišenu tjelesnu temperaturu, probleme sa disajnim putevima (kašalj, kihanje), dijareju ili bilo kakav simptom gripa?

Ukoliko pacijent odgovori **DA** i na jedno od ovih pitanja, intervenciju treba odložiti najmanje na 2-3 nedjelje i preporučiti da se javi nadležnim zdravstvenim službama. Ako je pacijent odgovorio sa **NE** na sva postavljena pitanja, može se zakazati za intervenciju.

3. Prilikom zakazivanja zamoliti pacijenta da ne dolazi u pratnji (osim djece, osoba sa posebnim potrebama, starijih osoba kojima je neophodna pratnja itd.), kako bi se broj osoba u čekaonici sveo na minimum. Pacijenti se zakazuju bez preklapanja termina pacijenata.
4. Pacijenti koji su suspekti/pozitivni na COVID-19, koji su preležali COVID-19 ili su u izolaciji/karantinu, a kojima je neophodno pružanje stomatološke zaštite zbog postojanja hitnog ili urgentnog stanja, obavezno se upućuju u COVID-19 centre organizovane u domovima zdravlja/zdravstvenim ustanovama.

STOMATOLOŠKA INTERVENCIJA

1. Dolazak pacijenta u ambulantu

1. Ukoliko je pacijent došao prije zakaznog termina, može se uputiti da sačeka i izvan ambulante. Pacijenta treba kontaktirati telefonom kada bude njegov termin.
2. Uputstva o ponašanju pacijenta prilikom ulaska i boravka u stomatološkoj ambulanti koja se nalaze na ulaznim vratima (primjer u Prilogu) treba ponoviti pacijentu prilikom ulaska u ambulantu i provjeriti da li su ista sprovedena.
3. Prije ulaza u ambulantu obezbijediti antimikrobnu barijeru za obuću pacijenta (materijal natopljen dezinficijensom).
4. Potrebno je izmjeriti tjelesnu temperaturu pacijenta koristeći bezkontaktni toplomjer ili kameru sa infracrvenim termalnim senzorima. Kod pacijenata kod kojih je temperatura tijela $\geq 37,5^{\circ}\text{C}$ i/ili imaju simptome respiratorne infekcije, stomatološku intervenciju je potrebno odložiti i pacijenta uputiti u nadležnu zdravstvenu ustanovu (za slučajeve kod kojih postoji sumnja da je povišena tjelesna temperatura dentogenog porijekla, uputstva se nalaze dalje u tekstu).
5. Lične stvari pacijent treba da odloži na za to predviđeno mjesto u čekaonici.
6. Pacijenta odmah po ulasku uputiti da bez dodirivanja površina ambulante ode ka toaletu kako bi izvršio higijenu ruku pranjem vodom i sapunom u trajanju od namanje 40 sekundi (Prilog). Pri povratku u čekaonicu, pacijent ruke dezinfikuje sredstvom na bazi alkohola u trajanju od 20 sekundi (Prilog). Za sve vrijeme boravka u ambulanti pacijenti moraju nositi hiruršku masku i rukavice. Pacijent skida masku samo za vrijeme intervencije.
7. Pacijent je u obavezi da ispuni upitnik za procjenu rizika na COVID-19 (Prilog).
  - ✗ Ukoliko pacijent odgovori negativno na sva pitanja i nema povišenu tjelesnu temperaturu, sprovesti intervenciju sa svim mjerama zaštite.
  - ✗ Ukoliko pacijent odgovori pozitivno na neko od pitanja i nema povišenu tjelesnu temperaturu, intervenciju odgoditi za 14 dana.
  - ✗ Ukoliko pacijent odgovori pozitivno na neko od pitanja i ima povišenu tjelesnu temperaturu, pacijenta uputiti nadležnim zdravstvenim službama.

Napomena: Ukoliko pacijent odgovori negativno na postavljena pitanja, a ima povišenu tjelesnu temperaturu koja je dentogenog porijekla (povišena temperatura praćena bolom i/ili otokom) treba sprovesti intervenciju sa svim mjerama zaštite. Pacijenti koji su suspekti/pozitivni na COVID-19, koji su preležali COVID-19 ili su u izolaciji/karantinu, a kojima je neophodno pružanje stomatološke zaštite zbog postojanja hitnog ili urgentnog stanja obavezno se upućuju u COVID-19 centre organizovane u domovima zdravlja/zdravstvenim ustanovama.

8. Ukoliko je pacijent došao sa pratnjom, zamoliti da osoba iz pratnje napusti ambulantu dok se ne završi intervencija. Ukoliko je neophodno prisustvo pratnje u samoj ambulanti, za ove

osobe treba primijeniti sve procedure kao i za pacijenta (mjerenje temperature, pranje ruku, upitnik, zaštita). Ako postoji rizik da je osoba iz pratnje pozitivna na COVID-19, ili se radi o osobama sa visokim rizikom od nastanka COVID-19 infekcije, pratnji ne bi trebalo dozvoliti pristup u ambulantu.

2. Stomatološka intervencija

a) Mjere zaštite stomatologa

1. Stomatološki tim treba da sprovede sve standardne i dodatne mjere zaštite od infekcije i obavezno nosi LZO. Naime, svakog pacijenta treba posmatrati kao da je pozitivan na SARS-CoV-2, zbog činjenice da pojedini pacijenti nemaju simptome ili mogu biti pred kraj inkubacionog perioda, kada su takođe zarazni.
2. U slučaju da se maska ošteti, navlaži, postane vidljivo prljava ili ukoliko disanje kroz masku postane otežano, masku treba ukloniti, odložiti je kao infektivni otpad i zamijeniti novom.
3. Obavezna higijena ruku se provodi sapunom i vodom ili sredstvom za dezinfekciju na bazi alkohola (60-95%). Higijensko pranje ruku tečnim sapunom i vodom vrši se:
  - a. prije početka rada (nakon oblačenja zaštitne odjeće);
  - b. poslije svakog odsustva s radnog mjesta;
  - c. svaki put kada su ruke, iz bilo kog razloga, prljave/kontaminirane;
  - d. prije direktnog kontakta s pacijentom i nakon toga;
  - e. prije rukovanja invazivnim predmetima za njegu pacijenta (bez obzira upotrebljavaju li se rukavice ili ne);
  - f. nakon kontakta s krvlju, tjelesnim tečnostima i izlučevinama, sluzokožom, oštećenom kožom ili zavojima s rana;
  - g. nakon kontakta s neživom okolinom (uključujući medicinske aparate) u neposrednoj blizini pacijenta;
  - h. nakon skidanja rukavica.

b) Rad sa pacijentom

1. Rad u stomatološkim ambulantomama mora se obavljati poštujući standardne principe aseptičnog rada.
2. U stomatološkoj ambulanti dozvoljen je rad samo sa jednim pacijentom. Ako u ambulanti postoje dva ili više radnih mjesta, u istoj prostoriji neophodno je da udaljenost između istih bude minimalno 2,5m. Ukoliko to nije tehnički izvodljivo, neophodno je osigurati privremenu montažnu-demontažnu pregradu između radnih mjesta. U suprotnom, može se koristiti samo jedno radno mjesto.
3. Ukoliko se u toku dana planira rad sa više pacijenata, potrebno je da se osigura dovoljno vremena između dvije posjete da se sprovede adekvatno čišćenje, dekontaminacija, dezinfekcija i sterilizacija. Kapljice i sitne čestice mogu da se zadrže u vazduhu određeni

period vremena prije nego što padnu na površinu. Vrata prostorije gdje se izvodi intervencija tokom rada treba da budu zatvorena.

4. Pripremiti na radnom stočiću/površini svu neophodnu opremu, instrumente i materijal za sprovođenje određene stomatološke intervencije, najbolje po redoslijedu korišćenja, kako bi se potreba za napuštanjem radnog mjesta i kontakt sa drugim površinama u ambulanti smanjili na najmanju moguću mjeru.
5. U toku rada obavezno je korišćenje kompresa za jednokratnu upotrebu.
6. Prije sprovođenja intervencije, pacijent ispira usta rastvorom 1% vodonik peroksida ili 0,2% povidon-jodida da bi se smanjio broj mikroorganizama u usnoj duplji. Kod pacijenata koji ne mogu isprati usta (npr. mala djeca, prisustvo poremećaja motorike) potrebno je površine usne duplje prebrisati gazom natopljenom u neko od ovih sredstava.
Napomena: Još uvijek nema kliničkih studija koje dokazuju virucidni efekat bilo kog sredstva za ispiranje usta protiv SARS-CoV-2.
7. U radu se preporučuje upotreba koferdama, po mogućnosti da prekriva i nos pacijenta. Takođe se preporučuje da se pored sisaljke koristi i sauger, kako bi se smanjilo stvaranje kapljica i aerosola, te spriječila kontaminacija usljed povremenog mogućeg vraćanja sadržaja u sisaljku. Praktikovati rad sa „4 ruke“ koji podrazumijeva asistiranje stomatološke sestre/asistenta tokom rada.
8. Smanjiti koliko je moguće upotrebu instrumenata koji stvaraju aerosol, kao što su UZ instrumenti, visokoturažne bušilice sa vodenim hlađenjem i sprej voda-vazduh, budući da se prenošenje SARS-CoV-2 odvija preko čestica aerosola. Nasadni instrumenti koji posjeduju sistem za sprečavanje ulaska mikroorganizama obezbjeđuju dodatnu zaštitu protiv širenja infekcije.
9. Stomatološka oprema koja se koristi u ustima pacijenta, a ne može se sterilisati toplotom (npr. lampe za polimerizaciju) treba biti prekrivena neprobojnim presvlakama koje se mijenjaju nakon svakog pacijenta.
10. Dijelovi stomatološke jedinice koji su trajno vezani za stolicu, a ne koriste se direktno u ustima pacijenta (crijevo za sisaljku ili sauger, ručke reflektora i sl.) mogu biti kontaminirani i trebaju biti prekriveni neprobojnim presvlakama koje se mijenjaju nakon svakog pacijenta.
11. Intraoralno radiografisanje treba izbjegavati, jer često izaziva kašalj, nagon na povraćanje i stimuliše lučenje pljuvačke. Umjesto intraoralnih, preporučuju se ekstraoralne metode radiografisanja (OPT, CBCT).
12. Preporučuje se korišćenje resorptivnog konca, kako bi se smanjila potreba za kontrolnim pregledima.
13. Ako se naknadno utvrdi da je pacijent kojem je pružena usluga u ambulanti COVID-19 pozitivan, ambulanta je dužna da o tome obavijesti sve pacijente koji su liječeni nakon njega, kao i nadležnog epidemiologa.

14. Ukoliko je moguće, koristiti nepromočive prekrivače za površine u ambulanti, posebno one koje je teško očistiti (kompjuterska oprema i sl.) i mijenjati ih nakon svakog pacijenta.
15. Izbjegavati dodirivanje očiju, nosa i usta potencijalno kontaminiranim rukama.

NAKON STOMATOLOŠKE INTERVENCIJE

1. Jednokratnu opremu poslije intervencije odmah odložiti u posebne kontejnere/kese za kontaminiranu opremu i infektivan materijal.
2. Vizir i zaštitne naočare oprati sapunom i vodom, i dezinfikovati prema uputstvu proizvođača.
3. Zaštitni mantili za višekratnu upotrebu odložiti u posebnu kesu i sa njim dalje rukovati prema uputstvu proizvođača.
4. Poslije svakog pacijenta sprovesti prozračivanje prostorije i kompletno čišćenje, dezinfekciju i dekontaminaciju radnih površina u skladu sa standardima predviđenim za zdravstvene odnosno stomatološke ustanove (informacije su dostupne na: (<https://drive.google.com/drive/folders/1rPusOio299b8zbDXQ4arVuBVMnlTnff>) i hemijskim sredstvima za koje je dokazano da uništavaju COVID-19 (informacije su dostupne na <https://www.epa.gov/pesticide-registration/list-n-disinfectants-use-against-sars-cov-2>). Sredstva za dezinfekciju koristiti prema uputstvu proizvođača (količina, razblaženje, vrijeme djelovanja, upotreba i sl.).
5. Poslije svakog pacijenta sprovesti dekontaminaciju i sterilizaciju medicinskih uređaja i instrumenata (<https://drive.google.com/drive/folders/1rPusOio299b8zbDXQ4arVuBVMnlTnff>).
6. Poslije svakog pacijenta vršiti prozračivanje čekaonice i dezinfikovati površine i predmete sa kojima je pacijent bio u kontaktu (ručke, kvake...).
7. Radna uniforma poslije svakog radnog dana ili ukoliko postane vidljivo kontaminirana treba da se zamijeni čistom.

ZUBOTEHNIČKE LABORATORIJE

1. Zubotehničke laboratorije su ovlašćene da rade uz pojačane mjere opreza.
2. Zubne nadoknade, ortodontski aparati, okluzalni splintovi i sl., kao i sve što se koristi u toku njihove izrade mogu biti kontaminirani i potrebno je primijeniti standardne protokole čišćenja i dezinfekcije, odnosno sterilizacije.

3. Preporučuje se da se nakon rada u stomatološkoj ambulanti nadoknade, ortodontski aparati, okluzalni splintovi itd., kao i sve što se koristi u toku njihove izrade (otisci, zagrižajne šablone, okluzalni registrati itd.) očiste i dezinfikuju prije slanja u zubotehničku laboratoriju, a proceduru je potrebno sprovesti što je prije moguće nakon vađenja iz usta pacijenta.
4. Postupak slanja otisaka i protetskih radova u zubotehničku laboratoriju se sprovodi u skladu sa knjigom procedura stomatoloških ambulanti (informacije dostupne na: <https://drive.google.com/drive/folders/1rPusOio299b8zbDXQ4arVuBVMnlTnff>).
5. Ukoliko nedostaju informacije o sprovedenom postupku čišćenja i dezinfekcije iz stomatološke ambulante, obavezno je ove postupke sprovesti u zubotehničkoj laboratoriji po prijemu, prije daljeg rukovanja.
6. U laboratoriji treba predvidjeti dio za prijem i dezinfekciju, gdje se primjenjuju standardni protokoli.
7. Osoba koja obavlja čišćenje i dezinfekciju u zubotehničkoj laboratoriji treba da ima LZO do završetka postupka.
8. Preporučuje se izbjegavanje kontakta pacijenta sa zaposlenim u zubotehničkoj laboratoriji.

Prilozi

Prilog 1. Redoslijed oblačenja i svlačenja lične zaštitne opreme i Postupak stavljanja partikularne maske na lice

Prilog 2. Uputstvo za pacijente u stomatološkoj ambulanti

Prilog 3. Higijena ruku - pranje vodom i sapunom

Prilog 4. Higijena ruku sredstvom za dezinfekciju na bazi alkohola

Prilog 5. Upitnik za provjeru COVID-19 infekcije

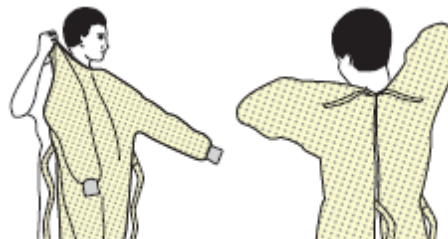
REDOSLIJED OBLAČENJA LIČNE ZAŠTITNE OPREME- LZO

Koji se tip LZO koristi zavisi prevashodno od mjera predostrožnosti koje treba sprovesti, a one mogu biti standardne i kontaktne mjere, mjere predostrožnosti od infekcija koje se prenose kapljičnim putem ili putem vazduha. Postupak oblačenja i svlačenja LZO mora biti prilagođen specifičnom tipu LZO.

PRIJE SAMOG POSTUPKA OPERITE RUKU

1. MANTIL

- Pokrijte tijelo od vrata do koljena, ruke do ručnih zglobova i omotajte mantil oko leđa.
- Pričvrstite ga trakama iza vrata i struka (pomoć druge osobe).

2. MASKA

- Prilagodite fleksibilni dio maske na korijenu nosa objema rukama.
- Prilagodite masku licu i predjelu ispod brade.
- Stavite elastične trake na sredini glave i bazu vrata.
- Provjerite da li maska adekvatno naliježe na lice.

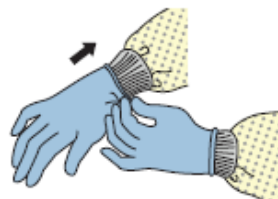
3. VIZIR I NAOČARE

- Stavite preko lica i očiju, i postavite u odgovarajući položaj.

4. RUKAVICE

- Operite ruke.
- Stavite rukavice tako da pokriju ručni zglob i ivice mantila.

KORISTITE OVE MJERE U NASTAVKU KAKO BI ZAŠTITILI SEBE I OGRANIČILI ŠIRENJE INFEKCIJE:

- Držite ruke podalje od lica
- Ne dodirujte površine
- Zamijenite rukavice ukoliko su oštećene ili vidno kontaminirane
- Održavajte higijenu ruku

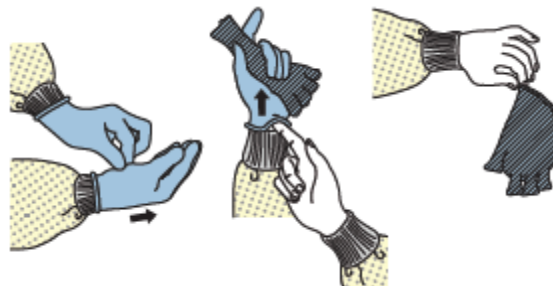
REDOSLIJED SVLAČENJA LIČNE ZAŠTITNE OPREME - LZO

-primjer 1-

Postoje različiti načini za bezbjedno skidanje LZO, bez kontaminacije odjeće, kože i sluzokože potencijalno kontaminiranim materijalom. Ovo je jedan način. Uklonite LZO prije nego što napustite prostor gdje se nalazi pacijent, osim partikularne maske, koja se uklanja nakon što se napusti soba za pacijenta i zatvore vrata.

1. RUKAVICE

- Spoljašnja površina rukavica je kontaminirana!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Uхватiti spoljnu ivicu rukavice blizu ručnog zgloba i skinite je okrećući unutrašnju stranu spolja.
- Stavite je u suprotnu ruku na kojoj je još rukavica.
- Kažiprst slobodne ruke (bez rukavice) podvući pod drugu rukavicu u predjelu ručnog zgloba i skinuti drugu rukavicu preko prve rukavice, okrećući unutrašnju stranu spolja.
- Odložiti rukavice u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

2. VIZIR I NAOČARE

- Spoljašnja površina naočara i vizira je kontaminirana!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Ukloniti naočare povlačenjem trake, a vizir otpozadi preko glave i ušiju (bez dodirivanja prednje strane).
- Ukoliko su naočare/vizir za višekratnu upotrebu kontaminirane, stavite ih u kesu za otpad kako bi se kasnije dezinfikovale. U suprotnom ih odložite u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

3. MANTIL

- Spoljašnja površina mantila je kontaminirana!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Povlačeći za vezice oslobodite mantil vodeći računa da rukavima ne dotaknete tijelo.
- Odvojite mantil od vrata i ramena, dodirujte samo unutrašnju stranu mantila.
- Prilikom uklanjanja mantila savijte ga tako da spoljašnja strana bude okrenuta unutra.
- Odložiti mantil u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

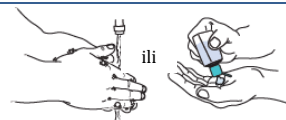
4. MASKA

- Prednja strana maske je kontaminirana - NE DODIRUJTE JE!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Uklonite masku povlačeći elastične gume otpozadi preko glave (bez dodirivanja prednje strane maske). Prvo se povlači donja, a zatim gornja elastična guma.
- Odložiti masku u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

5. PRANJE RUKU

POSLIJE SKIDANJA KOMPLETNE LZO OPERITE RUKU ILI KORISTITE SREDSTVO NA BAZI ALKOHOLA.

OPERITE/DEZINFIKUJTE RUKU IZMEĐU SVAKOG KORAKA UKOLIKO JE DOŠLO DO KONTAMINACIJE RUKU, KAO I ODMAH NAKON SKIDANJA LZO.

REDOSLIJED SVLAČENJA LIČNE ZAŠTITNE OPREME - LZO

-primjer 2-

Postoje različiti načini za bezbjedno skidanje LZO, bez kontaminacije odjeće, kože i sluzokože potencijalno kontaminiranim materijalom. Ovo je jedan način. Uklonite LZO prije nego što napustite prostor gdje se nalazi pacijent, osim partikularne maske, koja se uklanja nakon što se napusti soba za pacijenta i zatvore vrata.

1. MANTIL RUKAVICE

- Prednja strana mantila i spoljašnja površina rukavica su kontaminirani!
- Ukoliko ste prilikom skidanja kontaminirali ruke, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Uхватите mantil sa prednje strane i povucite ga od tijela tako da se vezice pokidaju.
- Prilikom uklanjanja mantila savijte ga tako da spoljašnja strana bude okrenuta unutra.
- Dok uklanjate mantil, istovremeno skinite i rukavice, dodirujući golim rukama samo unutrašnju stranu rukavica i mantila.
- Odložiti mantil i rukavice u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

2. VIZIR I NAOČARE

- Spoljašnja površina naočara i vizira je kontaminirana!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Ukloniti naočare povlačenjem trake, a vizir otpozadi preko glave i ušiju (bez dodirivanje prednje strane).
- Ukoliko su naočare/vizir za višekratnu upotrebu kontaminirane, stavite ih u kesu za otpad kako bi se kasnije dezinfikovale. U suprotnom ih odložite u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

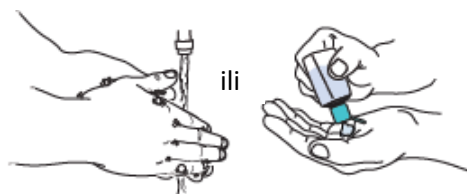
3. MASKA

- Prednja strana maske je kontaminirana - NE DODIRUJTE JE!
- Ukoliko ste kontaminirali ruke tokom skidanja, odmah ih operite ili dezinfikujte sredstvom na bazi alkohola.
- Uklonite masku povlačeći elastične gume otpozadi preko glave (bez dodirivanje prednje strane maske). Prvo se povlači donja, a zatim gornja elastična guma.
- Odložiti masku u kontejner (kesu) za infektivni otpad.

4. PRANJE RUKU

POSLIJE SKIDANJA KOMPLETNE LZO OPERITE RUKU ILI KORISTITE SREDSTVO NA BAZI ALKOHOLA.

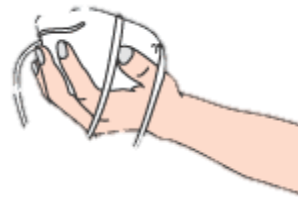

OPERITE/DEZINFIKUJTE RUKU IZMEĐU SVAKOG KORAKA UKOLIKO JE DOŠLO DO KONTAMINACIJE RUKU, KAO I ODMAH NAKON SKIDANJA LZO.

STAVLJANJE PARTIKULARNE MASKE NA LICE

1. Otvorite unutrašnjost maske i pridrđavajte je sa spoljašnje strane.

2. Pridrđavajući masku, prevucite slobodnom rukom jednu elastičnu gumicu preko glave i postavite na tjeme glave, a zatim i drugu preko glave do baze vrata, ispod ušiju (gumice se ne smiju ukrštati).

3. Ojačani dio maske objema rukama oblikovati prema nosu.

4. Uraditi test prijanjanja partikularne maske:

a) Dlanovima obje ruke prekrijte spoljašnju površinu maske i zatim lagano izdahnite. Površina maske treba da se blago izboči (pozitivan test prijanjanja).

b) Dok se dlanovi još uvijek nalaze na spoljašnjoj površini maske brzo duboko udahnite. Površina maske treba da blago kolabira (negativan test prijanjanja).

Tokom ovih postupaka vazduh ne smije da izlazi oko ivica maske. U suprotnom, potrebno je ponovo adaptirati masku (položaj, trake) i ponoviti postupak.

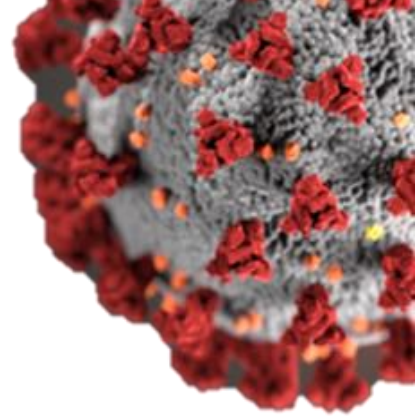
Napomena: Prisustvo brade može da onemogućí prijanjanje maske.

TEST PRIJANJANJA PARTIKULARNE MASKE OBAVEZNO URADITI SVAKI PUT KADA SE MASKA POSTAVLJA NA LICE. PRATITI UPUTSTVA PROIZVOĐAČA ZA RAZLIČTE MODELE PARTIKULARNIH MASKI.

COVID-19

Bolest izazvana novim virusom korona (COVID-19) predstavlja ozbiljan zdravstveni problem. Imajući u vidu način prenošenja virusa SARS-CoV-2, pružanje stomatoloških usluga nosi sa sobom izvjestan rizik od COVID-19.

UPUTSTVO ZA PACIJENTE

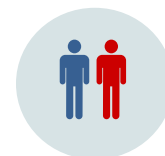
ZAKAZIVANJE PACIJENTA

Obavezno zakazivanje **telefonskim putem ili putem interneta**

Dođite tačno na vrijeme

Ukoliko je moguće dođite sami

UKOLIKO IMATE SLJEDEĆE SIMPTOME:

Kašalj

Povišenu tjelesnu temperaturu

Probleme sa disanjem

Molimo Vas da o tome obavijestite doktora stomatologije ili stomatološku sestru!!!

U STOMATOLOŠKOJ AMBULANTI....

Higijena ruku: vodom i sapunom (40 s) i dezificijensom na bazi alkohola (20 s) po ulasku u ambulantu

Obavezno nošenje rukavica

Obavezno nošenje zaštitne maske

Izbjegavajte dodirivanje očiju, nosa i usta rukama

Kašljite i kišite u prevoj lakta ili maramicu, koju poslije odložite u kantu za otpatke.

Fizičko distanciranje od drugih od 2m.

HIGIJENA RUKU

PRANJE RUKU VODOM I SAPUNOM

1

Pokvasite ruke vodom

2

Nasapunajte cijele dlanove

3

Trljajte dlanove kružnim pokretima

4

Desnim dlanom trljajte lijevi između prstiju i obratno

5

Dlan o dlan ukrštenim prstima

6

Savijte prste i spoljnu stranu istrljajte drugim dlanom

7

Kružnim pokretima desnog dlana istrljajte lijevi palac i obratno

8

Kružnim pokretima istrljajte skupljene prste desne ruke o lijevi dlan i obratno

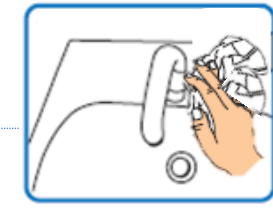
9

Isperite ruke tekućom vodom

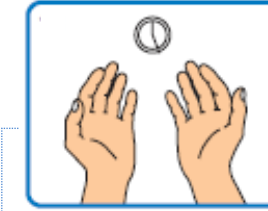
10

Dobro osušite ruke maramicom

11

Zatvorite slavinu maramicom

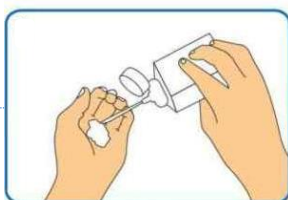

12

...i ruke su čiste!

HIGIJENA RUKU

HIGIJENA RUKU SREDSTVOM ZA DEZINFEKCIJU NA BAZI ALKOHOLA

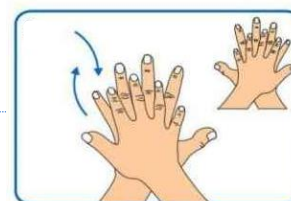
1

Uzmite malu količinu sredstva na dlan

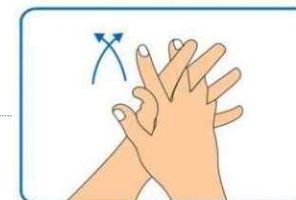
2

Trljajte dlanove kružnim pokretima

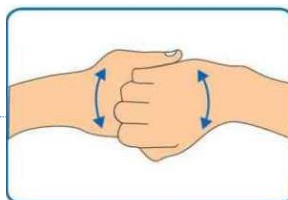
3

Desnim dlanom trljajte lijevi između prstiju i obratno

4

Dlan o dlan ukrštenim prstima

5

Savijte prste i spoljnu stranu istrljajte drugim dlanom

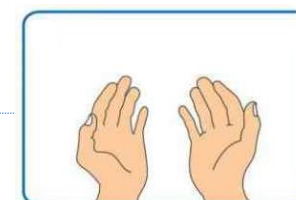
6

Kružnim pokretima desnog dlana istrljajte lijevi palac i obratno

7

Kružnim pokretima istrljajte skupljene prste desne ruke o lijevi dlan i obratno

8

Sačekajte dok se ruke ne osuše (ne koristiti ubruse)

Upitnik za provjeru COVID-19 infekcije

Ime i prezime pacijenta: _____

Pol: M Ž

Datum i mjesto rođenja: _____

Adresa stanovanja: _____

Kontakt telefon: _____

E-mail adresa: _____

Pitanja	DA	NE
Da li ste Vi ili neko iz Vašeg domaćinstva u posljednjih 14 dana putovali u inostranstvo? Ako DA, navedite gdje: _____		
Da li ste Vi ili neko iz Vašeg domaćinstva u posljednjih 14 dana imali kontakt sa nekim koji ima ili je suspektan na COVID-19 infekciju?		
Da li ste Vi ili neko iz Vašeg domaćinstva imali kontakt sa nekim ko je doputovao iz inostranstva ili sa nekim ko je imao respiratorne probleme u posljednjih 14 dana?		
Da li ste u posljednjih 14 dana imali povišenu temperaturu?		
Da li ste u posljednjih 14 dana imali disajne probleme (kašalj, kihanje), dijareju ili bilo kakav simptom gripe?		
Da li ste u posljednjih 14 dana učestvovali na nekim okupljanjima, događajima ili ste imali kontakt sa većim brojem ljudi?		
Da li ste saglasni da Vam se izvrši predložena intervencija?		

Napomena: Doktor stomatologije je preduzeo sve mjere zaštite u skladu sa preporukama državnih organa Republike Srpske i Vodiča za sprovođenje stomatoloških intervencija za vrijeme trajanja pandemije COVID-19 .

Datum: _____

Potpis pacijenta/roditelja: _____

Potpis doktora stomatologije: _____

Literatura

1. Ather A, Patel B, Ruparel NB, Diogenes A, Hargeaves KM. Coronavirus disease 19 (COVID-19): Implications for clinical dental care. J Endod 2020;46:584-595.
2. Peng X, Xu X, Cheng L, Zhou X, Ren B. Transmission routes of 2019-nCoV and controls in dental practice. Int J Oral Sci 2020;12:9
3. Meng L, Hua F, Bian Z. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Emerging and future challenges for dental and oral medicine. J Dent Res 2020;99:481-487.
4. American Dental Association. Interim guidance on minimizing COVID-19 transmission risk when treating dental emergencies. Dostupno na: <https://www.ada.org/en/publications/ada-news/2020-archive/april/ada-releases-interim-guidance-on-minimizing-covid-19-transmission-risk-when-treating-emergencies>. Pristupljeno 27.04.2020. godine
5. Centers for Disease Control and Prevention. CDC Guidance for Providing Dental Care During COVID-19. Dostupno na <https://www.cdc.gov/oralhealth/infectioncontrol/statement-COVID.html>. Pristupljeno 27.04.2020. godine
6. Komora doktora stomatologije Republike Srpske. Procedure i algoritmi. Dostupno na: <https://komorastomatologa.com/>. Pristupljeno 30.04.2020. godine

Korisne internet stranice sa informacijama o COVID-19 infekciji:

1. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske:
<https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Pages/default.aspx>
2. Institut za javno zdravstvo Republike Srpske:
<https://www.phi.rs.ba/>
3. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO):
<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
4. The New England Journal of Medicine:
<https://www.nejm.org/coronavirus>
5. Centers for Disease Control and Prevention (CDC):
<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/index.html>
6. Elsevier:
<https://www.elsevier.com/connect/coronavirus-information-center>

